

ANTONI MIRONOWICZ¹
Uniwersytet w Białymstoku
ORCID 0000-0001-7856-2191

DZIAŁALNOŚĆ PROTOPOPA ZABŁUDOWSKIEGO NESTORA KUŹMICZA NA TLE EPOKI, CZ. 2

**The activity of Nestor Kuźmich, protopop of Zabłudów,
against the background of the epoch (part II)**

Abstract

Nestor Kuzmich has permanently entered the history of the Orthodox Church in the Polish-Lithuanian Commonwealth. In the 1590s, Nestor Kuźmich participated in councils where important matters of the Orthodox Church were discussed. On October 6, 1596, he was elected to chair the deliberations of the Orthodox camp at the Council in Brest. Protopop of Zabłudov signed up to its provisions. After the Brest Union, Nestor Kuzmich belonged to the defenders of the rights of the Orthodox Church. In 1609, the priest was awarded the title of exarch of the Kiev metropolis by the patriarch. On January 4, 1609, he issued a message to the clergy and faithful of the “Greek faith, “in which he appealed not to recognise Hipacy Pocij as their superior and to defend the rights of the Orthodox Church. Nestor Kuzmich died in Zabłudov in 1618 as protopop of Zabłudov, Podlasie, Grodno, Podhajec, ihumen of Mielec, and patriarchal exarch of the Kiev metropolis.

Keywords: Nestor Kuzmich, protopop of Zabłudov, patriarchal exarch, Orthodox Church

Abstrakt

Nestor Kuźmich trwale wpisał się w historię Cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej. W latach dziewięćdziesiątych XVI wieku uczestniczył w soborach, na których były poruszane istotne sprawy dotyczące Kościoła prawosławnego. 6 października 1596 roku został wybrany do kierowania obradami obozu prawosławnego na soborze w Brześciu. Protopop zabłudowski podpisał się pod jego postanowieniami. Po unii brzeskiej Nestor Kuźmich należał do obrońców praw Kościoła prawosławnego. W 1609 roku duchowny uzyskał od patriarchy godność egzarchy metropolii kijowskiej. 4 stycznia 1609 roku wystosował pismo do duchowieństwa i wiernych „wiary greckiej”, w którym apelował o nieuznawanie Hipacego Pocija swoim zwierzchnikiem oraz o obronę praw Cerkwi prawosławnej. Nestor

¹ Prof. zw. dr hab. Antoni Mironowicz, kierownik Pracowni Historii Kościoła Uniwersytetu w Białymstoku. Specjalizuje się w badaniach nad dziejami Kościoła wschodniego i stosunkami wyznaniowymi w dawnej Rzeczypospolitej. Profesor jest autorem 65 książek i ponad 500 artykułów na ten temat. E-mail: amir@uwb.edu.pl.

Kuźmicz zmarł w Zabłudowie w 1618 roku jako protopop zabłudowski, podlaski, grodzieński, podhajecki, ihumen mielecki, egzarcha patriarszy metropolii kijowskiej.

Słowa kluczowe: Nestor Kuźmicz, protopop zabłudowski, egzarcha patriarszy, Kościół prawosławny

W latach dziewięćdziesiątych Nestor Kuźmicz jako protopop podlaski, grodzieński i ihumen mielecki aktywnie uczestniczył we wszystkich soborach, które poruszały najbardziej istotne sprawy Kościoła prawosławnego. Zabiegi unijne skłonnych do unii biskupów rozpoczęły się na początku lat dziewięćdziesiątych XVI wieku². Na synodzie prowincjonalnym 1590 roku w Brześciu zwierzchnicy diecezji: łucko-ostrogskiej – Cyryl Terlecki, turowsko-pińskiej – Leoncjusz Pełczyński, lwowsko-halickiej – Gedeon Bałaban i chełmsko-bełskiej – Dionizy Zbirujski postanowili podać się obediencji papieskiej. Nieznane jest stanowisko protopopa zabłudowskiego, ale w świetle następnych jego decyzji można przypuszczać, że nie był on zwolennikiem unii. Na soborze tym podjęto kilka innych istotnych decyzji, które miały uzdrowić sytuację wewnętrzną w Cerkwi. Uczestnicy soboru postanowili zwoływać w czerwcu coroczne spotkania biskupów wraz z archimandrytami, ihumenami, protopopami i protoprezbiterami. Biskupom zabroniono ingerować w sprawy innych diecezji i wyświęcać na duchownych osoby z protekcji. Monastery nie mogły być oddawane pod nadzór osób świeckich. Na następnym soborze władcy mieli przywieźć ze sobą dokumenty, potwierdzające ich prawa do swych katedr. Ustalono też, że na soborze w 1591 roku jego uczestnicy zajmą się sprawami szkół, nauczania i działalnością charytatywną³.

Postanowienia czterech władcy w sprawie unii w 1590 roku z wielką rezerwą zostały przyjęte przez episkopat prawosławny na synodzie 1591 roku. Synod był poświęcony konfliktowi między bractwem lwowskim a biskupem Gedeonem Bałabanem i z tego powodu nie podjęto żadnej decyzji w sprawie unii⁴. Synod brzeski z 1591 roku składający się z biskupów, archimandrytów, ihumenów, protopopów i ludzi świeckich uchwalił kanoniczne przywrócenie praktyki wyboru metropolity i biskupów na wakujące godności. Rola króla została ograniczona do zatwierdzenia dokonanego wyboru. Ograniczono prawo patronatu i ktitorstwa osób świeckich. Znacznie wzmocniono rolę protopopów kosztem jurysdykcji władcy. Zabroniono święcenia diakonów bez rekomendacji protopopa. Bez ich zgody

² Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, выс. учрежд. при киевском военном, подольском и волинском генерал-губернаторе, t. 3, dz. 1, Киев 1852, nr 7, s. 56-65; Макарий (М. Булгаков), История Русской Церкви, ks. 5, Период разделения Русской Церкви на две митрополии. История Западной Русской, или Литовской, митрополии (1458-1596), Москва 1996, s. 273, 274; Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis, ed. W. Milkowicz, vol. 1, Leopoli 1895, nr-y: 160, 282, 288, 304, 323, 400, s. 258-261, 458-462, 475, 476, 500-503, 538-544, 691, 692; Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волинском генерал-губернаторе, cz. 1, t. 10, Киев 1904, nr 50, 51, 52, s. 94-105; Д.И. Зубрицкий, Летопись Львовского Ставропигиального братства по древним документам составленная, „Журнал Министерства народного просвещения”, 1849, t. 62, отд. 2, s. 62, 63, 67-69, 74, 75; Акты относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею, t. 4, Санкт-Петербург 1853, (dalej – АЗР), t. 4, nr-y: 48, 50, s. 67-69, 71, 72; K. Chodynicki, Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370-1632, Warszawa 1934, s. 278-279.

³ Деяния собора 1590 г., w: АЗР, t. 4, s. 34-36; М.В. Дмитриев, Между Римом и Цароградом. Генезис Бреской Церковной Унии 1595-1596 гг., Москва 2003, s. 113-117.

⁴ K. Lewicki, Książę Konstanty Ostrogski a unia brzeska, Lwów 1933, s. 52-53; T. Kempa, Książę Konstanty Ostrogski, wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej, Toruń 1997, s. 119-170.

i rekomendacji nie można było powoływać proboszczów parafii. Biskupi nie mogli zmieniać diecezji i kierować monasterami. Ograniczony został wpływ kłtorów na życie wewnętrzne monasterów i nakazano ich przełożonym wzmocnić dyscyplinę wśród zakonników. Biskupi nie mieli prawa przyjmować do swych diecezji duchownych „dwiużenców”, a wszelkie spory między duchowieństwem miały rozstrzygać sądy cerkiewne. Wiele uwagi poświęcono sprawom życia parafialnego. Nakazano prawidłowo udzielać sakramentu chrztu, spowiedzi, ślubów. Skargi wiernych na duchownego miał rozpatrywać sąd duchownych, na biskupa – sąd metropolity, a na metropolitę – sobór. Sobór ustalił, że żadne księgi nie mogą być wydawane bez cenzury cerkiewnej. Księgi zaakceptowane przez soborową komisję z pieczęciami i podpisami jej członków mogły być zredagowane i wydawane jedynie przez drukarnie cerkiewne we Lwowie i Wilnie. W skład komisji soborowej w sprawie edycji ksiąg religijnych weszli: biskup Cyryl Terlecki, ekonom Ławry Kijewsko-Pieczerskiej Nikifor Tur oraz protopop grodzieński i podlaski Nestor Kuźmicz. Władyka Terlecki miał zebrać pieniądze od pozostałych członków episkopatu i przełożonych monasterów na działalność wydawniczą. Sobór zobowiązał również biskupów do utworzenia szkół w swych eparchiach⁵.

Postanowienia soboru brzeskiego w 1591 roku potwierdzają wysoką pozycję wśród hierarchii cerkiewnej protopopa załudowskiego – Nestora Kuźmicza. Wyznaczenie przez sobór Nestora Kuźmicza jako jednego z trzech cenzorów drukowanych ksiąg wskazuje na jego duże kompetencje i wiedzę w zakresie drukarstwa, teologii i prawodawstwa cerkiewnego. Nestor Kuźmicz był osobą wyjątkowego zaufania oraz posiadał wielki autorytet wśród duchowieństwa i wiernych. Zapewne wiele uchwalonych na soborze postanowień zostało wysuniętych przez protopopa załudowskiego. Świadczy o tym przekazanie dla protopopów znaczących kompetencji w obsadzie duchowieństwa parafialnego i jurysdykcji nad nim oraz zagwarantowanie udziału protopopów w corocznych synodach Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej.

Postanowienia soboru brzeskiego jedynie częściowo zostały zrealizowane. Podobny rezultat miały próby szlachty prawosławnej o niepowoływanie na urzędy biskupie osób świeckich i nieprzygotowanych do godności duchownej⁶. Osłabienie zwierzchniej władzy metropolity i znaczenia synodów zapewniło biskupom samodzielność w zarządzaniu diecezją. Biskupi mieli obowiązek nadzorowania życia religijnego i organizacji duszpasterstwa. Ordynariusze diecezji wyświęcali prezbiterów, hieromnichów i diakonów. Udzielali zgody i błogosławieństwa na zakładanie nowych parafii, budowy świątyń, obsadę duchownych. Władcy prawosławni mieli też obowiązek czuwania nad moralnością i czystością wiary wśród duchownych i świeckich. Kompetencje biskupów były ograniczone jedynie przez

⁵ П.Н. Жукович, *Брестский соборъ 1591 года (по новооткрытой грамотѣ, содержащей дѣянія его)*, „Известия отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской Академии наук”, Санкт-Петербург 1907, t. 12, ks. 2, s. 70-71; K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska*, s. 267-268; M.B. Дмитриев, *Между Римом и Цароградом. Генезис Бреской Церковной Унии 1595-1596 гг.*, s. 120-122; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w dawnej Rzeczypospolitej*, Białystok 2001, s. 57; A. Martynowicz, *The role of the local councils in the life of the Orthodox Church in Polish-Lithuanian Commonwealth until the end of the XVIIth century*, „Orthodoxi Evropi”. Studia do dziejów Kościoła prawosławnego w Europie Wschodniej, 2021, t. 4, s. 61-62.

⁶ K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska*, s. 267; L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI-XVIII w.*, w: *Kościół w Polsce. Studia nad historią Kościoła Katolickiego w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, cz. 2, Kraków 1969, s. 801-802.

ktitorów, którzy posiadali podobne uprawnienia wynikające z prawa „poddawania” i „kitorstwa” w stosunku do cerkwi i monasterów znajdujących się w ich dobrach.

Nestor Kuźmicz w następnych latach uczestniczył we wszystkich istotnych spotkaniach i naradach hierarchii prawosławnej. Protopop grodzieński i podlaski, ihumen mielecki nie brał jedynie udziału w naradzie hierarchów w 1593 roku, w którym uczestniczyli: metropolita Michał Rahoza (1588-1596)⁷ oraz dwaj biskupi Hipacy Pocię (1593-1596)⁸ i Cyryl Terlecki (1585-1596). Narada dotyczyła przygotowywanej unii kościelnej⁹. W tym czasie protopop grodzieński i podlaski Nestor Kuźmicz dokonał transakcji sprzedaży placu w Grodnie¹⁰.

Protopop Nestor Kuźmicz brał natomiast aktywny udział na soborze brzeskim w 1594 roku. Jego nazwisko widnieje obok imion biskupów i licznego duchowieństwa zakonnego i świeckiego, delegacji bractw cerkiewnych. W soborze 24 czerwca 1594 roku uczestniczyli: Kliment Ogiński, archimandryta horodeński, Gedeon Brolnicki, archimandryta ławryszewski, Wasyl, ihumen dubieński, Paizjusz, ihumen byteński, Izajasz, hieronimich i eklezjarcha z monasteru supraskiego, Ioan, protopop soboru kijowskiego św. Zofii i Nestor Kuźmicz, «протопоп подгаецкий, нареченный игумен монастыря миненского»¹¹. W następnym podpisanym dokumencie występował on jako „protopop podhajecki, nareczenny ihumen monasteru mieleckiego”¹².

Na soborze 24 czerwca 1594 roku podjęte zostały ważne decyzje, które zmieniały wiele poprzednich ustaleń. Sobór uznał biskupa lwowskiego Gedeona Bałabana (1569-1607) winnym w sporze z bractwem lwowskim, a metropolita Michał Rahoza ekskomunikował władykę. Podjęto szereg postanowień reformujących życie wewnętrzne w Cerkwi. Reformy dotyczyły szkolnictwa parafialnego i statusu bractw cerkiewnych w Kościele. Postanowienia synodu umacniały pozycję bractw kosztem władzy biskupiej. Ważne znaczenie dla rozwoju szkolnictwa miały uchwały soboru brzeskiego z 26 czerwca 1594 roku, aby corocznie synod biskupów z osobami duchownymi „w piśmie Bożym nauczonymi” rozpatrywał obok spraw cerkiewnych kwestie nauki i szkolnictwa¹³. Na tym samym synodzie biskupi zobowiązali się do zakładania szkół brackich, drukarni i szpitali w swoich diecezjach. Zgodnie z postanowieniami soboru w każdym mieście miała być tylko jedna szkoła, a na ich utrzymanie metropolita, biskupi i przełożeni monasterów corocznie powinni oddawać 1/10 swoich dochodów. Szkoły brackie w Wilnie i Lwowie znajdowały się pod opieką biskupów. Inne szkoły przy cerkwiach i monasterach mogły nauczać jedynie dwóch lub trzech uczniów jako pomoc duchownym. Kilka miesięcy później książę Konstanty Ostrogski wypominał biskupom, że „postanowienia soborów w sprawach szkół, drukarni i innych ważnych dla Cerkwi podmiotów zupełnie się nie wykonuje”¹⁴. Władcy byli przeciwni oddawaniu szkół

⁷ W latach 1596-1599 metropolita unicki.

⁸ W latach 1596-1613 biskup unicki.

⁹ W latach 1596-1607 biskup unicki.

¹⁰ *Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов*, t. 1: (1470-1700 гг.), Санкт-Петербург 1897, s. 130-131; М. В. Дмитриев, *Между Римом и Цароградом. Генезис Бреской Церковной Унии 1595-1596 гг.*, s. 123-124.

¹¹ *Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopolinensis, Continens diplomata et epistolas ab anno 1518-1593*, vol. 1, nr 312.

¹² A3P, t. 4, nr 48, s. 67, 69; *Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopolinensis*, vol. 1, nr 315.

¹³ A3P, t. 4, nr 25.

¹⁴ A3P, t. 4, nr 63; A. Mironowicz, *Szkolnictwo prawosławne na ziemiach białoruskich w XVI-XVIII wieku*, s. 22.

w ręce osób świeckich, dlatego 2 sierpnia 1595 roku uzyskali od Zygmunta III przywilej, w którym król rozciągał ich władzę na bractwa i dawał wyłączne prawo „zakładania szkół i seminariów greckiego i słowiańskiego języka”¹⁵. Księgi drukowane mogły być wydawane we wszystkich diecezjach pod nadzorem i za akceptacją metropolity i komisji soborowej, w skład której wchodził protopop zabłudowski Nestor Kuźmicz¹⁶. Ponadto na soborze zdecydowano o nietworzeniu nowych bractw stauropigialnych poza już uprzednio zatwierdzonymi; zagwarantowano samodzielność cerkwiom brackim, ale ich duchowni mieli podlegać biskupom diecezjalnym; wyrażono zgodę na budowę cerkwi św. Trójcy w Wilnie; powołano dwie szkoły soborne brackie we Lwowie i Wilnie; założono drukarnię bracką we Lwowie pod duchowym patronatem metropolity i biskupów¹⁷.

Protopop Nestor Kuźmicz, współpracując z archimandrytą supraskim kniazem Hilariem Massalskim, energicznie włączył się w sprawy ogólnocerkiewne. Podpisy przełożonego monasteru supraskiego i protopopa zabłudowskiego występowały po podpisach biskupów i archimandryty Ławry Kijowsko-Pieczerskiej. Obaj uczestniczyli 28 stycznia 1595 roku w zorganizowanym przez biskupa lwowskiego Gedeona Bałabana synodzie prawosławnym we Lwowie i podpisali się pod jego postanowieniami. Podpisali się pod deklaracją w sprawie unii, którą później zdecydowanie odrzucili. Duchowni uznali „церковь римскую за правдивую, истинную, царствующую и власть над всей вселенной имающую” i przysięgli „не отступовати святейших первопрестольников римских”. Uczestnicy soboru postanowili „просить верховных пастырей, митрополита и епископов чтобы, спасенное дело св. Унии съ Римским престоломъ окончено было безотлагательно”¹⁸. Nestor Kuźmicz podpisał się pod dokumentami soborowymi we Lwowie 28 stycznia 1595 roku jako «протопоп заблудовский, маршалок кола духовного и экзарх митрополии киевской»¹⁹. Wynika z tego, że już po soborze w 1594 roku Nestor Kuźmicz został egzarchą metropolity kijowskiego, a swoją jurysdykcją objął tereny północno-zachodniej części metropolii kijowskiej.

Nasuwa się pytanie, czym należy tłumaczyć zajęcie takiego stanowiska w sprawie unii przez protopopa zabłudowskiego. Analizując listy innych osób zaangażowanych w tym

¹⁵ АЗР, т. 4, nr-y: 48, 63, 79.

¹⁶ АЗР, т. 4, nr 48, s. 67-69; Макарий (Булгаков), митр., *История Русской Церкви*, т. 9, ks. 4, Санкт-Петербург 1879, s. 542-546; П.Н. Жукович, *Сеймовая борьба православного западно-русского дворянства с церковной унией до 1609 года*, Санкт-Петербург 1901, s. 109-110; М.С. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 5, Львів 1905, s. 575; E. Likowski, *Unia brzeska*, Poznań 1889, s. 105-106; K. Lewicki, *Książę Konstanty Ostrogski a unia brzeska 1596 r.*, s. 102-107; K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska*, s. 279; Б.Н. Флоря, *Брестские синоды и Брестская уния*, в: „Славяне и их соседи”, Москва 1991, вып. 3: *Католицизм и православие в средние века. К XVIII Международному конгрессу византинистов*, s. 69-73; М.В. Дмитриев, *Между Римом и Цароградом. Генезис Брестской Церковной Унии 1595-1596 гг.*, s. 123-127; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 57-58.

¹⁷ Российский государственный исторический архив, Санкт-Петербург, ф. 823, оп. 1, nr 154, к. 1-2; K. Lewicki, *Książę Konstanty Ostrogski a unia brzeska 1596 r.*, s. 104-105.

¹⁸ АЗР, т. 4, nr 57, s. 84; АСД, т. 9, s. 88-89; Николай (Далматов), *Супрасльскій архимандрит князь Мосальски*, „Литовские Епархиальные Ведомости”, 1897, nr 2, s. 11; A. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI-XVII wieku*, Białystok 1991, s. 121.

¹⁹ *Ekthesis abo Krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest pomiasnym Synodzie w Brześciu Litewskim*, w: *Материалы, для истории церковной унии в юго-западной России, собранные А. Поповым*, Москва 1879; АЗР, т. 4, nr 58, s. 84-85; С.С. Лукашова, «Мы, нижей подписанные...» *Львовский синод 1595 г. в истории Брестской унии*, Москва 2001, „Славянский альманах” за 2000 г., s. 12-19; М.В. Дмитриев, *Между Римом и Цароградом. Генезис Брестской Церковной Унии 1595-1596 гг.*, s. 234.

czasie w dialog prawosławno-katolicki, należy zwrócić uwagę na inną interpretację założeń unii przez obie strony. Opowiedzenie się za unią kościelną przez znaczną część dygnitarzy duchownych i świeckich wyznania prawosławnego wynikało z przeświadczenia, że unia miała służyć jedności Kościoła, jego reformom oraz partnerskiemu dialogowi o sprawach dogmatycznych, jurysdykcyjnych, w tym o prymacie papieża i pochodzeniu Ducha Świętego. Strona prawosławna widziała w projektach unijnych zagwarantowanie wolności kultu i swobód wyznaniowych bez zmian dogmatycznych i obrzędowych w Cerkwi. Decyzję o zawarciu unii powierzono soborowi powszechnemu, patriarsze konstantynopolitańskiemu, wykluczając takiego postanowienia przez sobór lokalny składający się z kilku biskupów ruskich. Prawosławni w Rzeczypospolitej mogli uczestniczyć w rozmowach o unii wyłącznie za akceptacją patriarchy carogrodzkiego. Domagano się przy tym papieskiego zakazu uznawania prawosławnych za „schizmatyków”. Nic też dziwnego, że przy takim rozumieniu unii swój podpis postawił egzarcha, protopop Nestor Kuźmicz.

Odmienne traktowało projekty unijne w Rzymie i w Rzeczypospolitej. Episkopat łaciński i władze państwowe pragnęły poprzez unię podporządkować episkopat ruskich, a co za tym idzie, wyznawców „wiary greckiej” władzy papieskiej. Oznaczało to ściślejsze związanie prawosławnych z katolicką większością na płaszczyźnie wyznaniowej, kulturowej i politycznej²⁰. Podporządkowując się woli władzy, protopop Nestor i archimandryta Hilarion podpisali się na synodzie prowincjonalnym w Nowogródku 27 stycznia 1596 roku pod wyrokiem metropolity w sprawie duchownych wileńskich Wasyla i Harasima oraz Stefana Zyzanigo (1570-1621)²¹. Na wieść o przygotowywanym soborze unijnym przez samych biskupów ruskich protopop Nestor Kuźmicz i archimandryta Hilarion zajęli jednoznaczne antyunijne stanowisko, które potwierdzili wielokrotnie w swych wystąpieniach.

Osobną kartę w życiu protopopa Nestora Kuźmicza stanowił jego udział w pracach antyunijnego, prawosławnego soboru w Brześciu w 1596 roku. Wśród szesnastu protopopów obok Nestora Kuźmicza w soborze prawosławnym uczestniczyli protopopi: wołkowyski Filip, miński Irydion Troicki, słucki Emilian Nikolski Zahorowski i rateński Cyryl. Protopop zabludowski Nestor Kuźmicz 6 października 1596 roku jako „primikiry synodowy” został wybrany do kierowania obradami obozu prawosławnego i śledzenia porządku obrad. Prezbiter ostrogski Ignacy został powołany do prowadzenia protokołu i spisania soborowych decyzji²². Protopop Nestor podpisywał się na soborze antyunijnym jako «протопоп заблудовский, маршалок кола духовного и экзарх митрополии киевской»²³. Nie wiadomo, kiedy

²⁰ A. Mironowicz, *Uniatyzm, Униатство, Uniatism, Εκκλησιαστικὴς Ουνιέζ*, Białystok 2018; tenże, *Церковные унии в Беларуси, Литве, Украине и Польше и их последствия*, Белосток 2020; tenże, *Orthodoxy and Uniatism at the End of Sixteenth Century and during the Seventeenth Century in the Polish-Lithuanian Commonwealth, w: Lithuania and Ruthenia. Studies of a Transcultural Communication Zone (15th-18th Centuries)*, red. S. Rohdewald, D. Frick, S. Wiederkehr, Harrassowitz Verlag–Wiesbaden 2007, s. 190-209.

²¹ Российский государственный исторический архив, Санкт-Петербург, ф. 823, оп. 1, nr 185, k. 1-2; *Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов*, т. 1: (1470–1700 гг.), nr 185 s. 85; АЗР, т. 4, nr 91.

²² Źródła wymieniają funkcję pełnioną przez prezbitera Ignacego jako „primikry nad notariami synodowemi”, *Ekthesis*, „Русская Историческая Библиотека”, „Памятники полемической литературы в Западной Руси”, Санкт-Петербург 1903, t. 19, s. 374.

²³ *Ekthesis abo Krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest pomiastnym Synodzie w Brześciu Litewskim*, w: *Материалы, для истории церковной унии в юго-западной России, собранные А. Поповым*, Москва 1879; АЗР, т. 4, nr 85, s. 84-85; С.С. Лукашова, *«Мы, нижей подписанные...» Львовский синод*

duchowny zabłudowski został egzarchą metropolii kijowskiej²⁴, ale swoje pełnomocnictwa posiadał już w 1595 roku w odniesieniu do północnej części metropolii, obejmującej takie miasta jak Zabłudów, Wilno, Grodno, Słuck, Mielce i Podhajce. Protopop zabłudowski, Nestor Kuźmicz, wraz z prezbiterem Ignacym z Ostroga, przewodniczył obradom soboru antyunijnego²⁵. 8 października 1596 roku podpisał się pod postanowieniem soboru prawosławnego o zdjęciu z duchownych wileńskich: Stefana Zyzaniego, Wasyla i Harasima zarzutu herezji oraz o przywróceniu im godności i funkcji kapłańskich²⁶. Z tytułu pełnienia swej funkcji Nestor Kuźmicz uczestniczył w delegacji od koła duchownego do obozu unickiego 7 października 1596 roku, która wezwała metropolitę Michała Rahożę do stawienia się na soborze antyunijnym²⁷.

10 października protopop zabłudowski, Nestor Kuźmicz, „primikiry synodowy”, podpisał się pod postanowieniami soboru prawosławnego, które zdejmowały z urzędów i godności metropolitę Rahożę i biskupów, którzy przystąpili do unii. Podpis jego widnieje pod podpisami egzarchów patriarszych, władków i archimandrytów²⁸. 17 października 1596 roku, protosyngel patriarszy Nicefor podjął decyzję o pozbawieniu funkcji i godności duchownych tych biskupów, którzy przeszli pod jurysdykcję papieską. O pozbawieniu stanowisk biskupich poinformowano synod prounijny pisemnie. Protosyngel patriarszy Nicefor uzasadnił swoje postanowienie tym, iż metropolita i biskupi sprzeniewierzyli się przysiędze złożonej na wierność patriarsze, wystąpili przeciwko postanowieniom soborów powszechnych, które zabraniały biskupom przechodzenia spod jurysdykcji jednego patriarchy do drugiego, oraz tym, że bez zezwolenia patriarchy władcy ci podjęli decyzję w sprawie zjednoczenia Kościołów, chociaż decyzja taka mogła być podjęta jedynie poprzez sobór powszechny. Ponadto egzarcha Nicefor motywował swoją decyzję niestawieniem się biskupów na potrójne wezwanie soboru. Następnie protosyngel patriarszy przypomniał, iż unia została zawarta bez zgody duchowieństwa i wiernych²⁹. W odpowiedzi metropolita Michał Rahoza tego samego

1595 г. в истории Брестской унии, s. 18; С.Д. Шереметев, *Труды по истории Смутного времени*, сост. М.Д. Ковалева, А.В. Топычканов, С.Ю. Шокарев, Москва 2015, s. 164.

²⁴ Egzarcha – zarządca prowincji kościelnych w Kościele prawosławnym.

²⁵ *Ekthesis albo krótkie zebranie spraw, które działy się na partykularnym tj. pomiastnym synodzie w Brześciu Litewskim*, Kraków 1597, s. 334-340, 357-358. Por. najnowsze wydanie M. Broniewski, *Ekthesis albo krótkie zebranie spraw, które działy się na partykularnym tj. pomiastnym synodzie w Brześciu Litewskim*, oprac. J. Byliński, J. Długosz, Wrocław 1995; M. Broniewski, *Apokrysis abo odpowiedź na książki o synodzie brzeskim 1596*, wyd. J. Długosz, J. Byliński, Wrocław 1994; H. Pocij, *Antirresis abo apologija przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytnej Rusi religiję greckiej przeciw książkom o synodzie brzeskim napisanym w Roku Pańskim 1597*, oprac. J. Byliński, J. Długosz, Wrocław 1997; *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum*, t. 1: (1590-1600), coll. Athanasius Welykyj, Romae 1970, s. 341-344; P. Skarga, *Synod brzeski i jego obrona*, Kraków 1997; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 61-63.

²⁶ AЗР, t. 4, nr 105, s. 142-144.

²⁷ А.И. Покровский, *О соборах Юго-Западной Руси XV-XVII веков*, „Богословский вестник”, 15(1906), cz. 3, nr 9, s. 137. W innym źródle wspomina się o wezwaniu metropolity Rahozy do przybycia na sobór prawosławny 8 października 1596 r. AЗР, t. 4, nr 106, s. 144-146.

²⁸ M. Harasimowicz, *Annales Ecclesiae Ruthenae*, Lwów 1862, s. 227; *Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе: Акты, относящиеся к истории церкви в Юго-Западной России*, cz. 1, t. 1, Киев 1859, s. 518-528.

²⁹ Autor latopisu hustyńskiego tak opisywał obrady synodu i pozbawienie katedr biskupów-unitów: „Gdy zaś nadzedł wyznaczony czas soboru, metropolita i inni jego stronnicy nie tylko nie chcieli z prawosławnymi soborować, ale nawet cerkwi nie dali im na soborowanie. Prawosławni zaś, nie mogąc mieć cerkwi, zasiedli do soboru według swego obyczaju w domu jednym wielkim, którym przewodniczył najmądrzejszy w teologii didaskal Nicefor,

dnia podjął decyzję o pozbawieniu godności duchownych biskupa przemyskiego Michała Kopysteńskiego i lwowskiego Gedeona Bałabana, archimandrytów, ihumenów, protopopów i innych duchownych, którzy nie przyjęli unii kościelnej. Wśród objętych sankcjami osób przez metropolitę unickiego był Nestor Kuźmicz, wymieniony jako ihumen mielecki³⁰.

Działalność antyunijna znanego duchownego zabłudowskiego nie zakończyła się na soborze brzeskim. Po unii brzeskiej parafia zabłudowska pozostała w strukturach Kościoła prawosławnego. Jej proboszcz, protopop Nestor Kuźmicz, należał do aktywnych obrońców praw i kanonów Kościoła prawosławnego. Za swoją działalność w końcu XVI wieku Nestor Kuźmicz został podniesiony do godności egzarchy metropolii kijowskiej. O piastowaniu takiej funkcji sam protopop zabłudowski informował w 1602 roku we wpisie na kartach *Апостола* druku moskiewskiego z 1564 roku. „А дана и подписана есть сия книга в лета рожества Христова 1602 месяца ноября 4 дня в среду многогрешным презвитером и хужшим во иереох Нестором строителем того же светого храма а екзархом и протопопом Подляшьским”³¹. Stanowisko egzarchy dla Nestora Kuźmicza zostało potwierdzone po śmierci egzarchy patriarszego Gedeona Bałabana w 1609 roku. W praktyce egzarcha Nestor zarządzał wszystkimi cerkwiemi protopopii podlaskiej i grodzieńskiej, pozostającymi przy prawosławiu, monasterem mieleckim i podhajeckim. Jego bliskie związki z monasterem mieleckim wynikały z powiązania z Aleksandrą Sanguszko, pochodzącą z rodu Chodkiewiczów³².

Egzarcha Nestor Kuźmicz pozostawał na stałe w Zabłudowie, ale interesował się sytuacją Cerkwi prawosławnej w północnej części metropolii kijowskiej. Protopop zabłudowski

protosyngel i egzarcha od najświętszego Jeremiasza, patriarchy tronu Konstantynogrodu, z wyżej wymienionymi biskupami i archimandrytami i innymi osobami, tam zaś panowie i szlachta, i posłowie powiatowi. I przez trzy dni soborowali i posyłali prosząc do siebie na sobór metropolitę z innymi jego biskupami. Oni zaś, wedle nauczania biskupów [*katolickich* – A.M.] i jezuitów, nie szli na sobór do prawosławnych. Nicefor zaś, mając zupełną władzę od najświętszego patriarchy, ze wszystkimi wyżej wymienionymi hierarchami i z całym soborem, czwartego dnia soboru, października 10-tego Michała Rahozę metropolitę ze wszystkimi jego zwolennikami unitami z godności hierarszej, jako krzywoprzysięzców patriarszych zdjęli i kłatwie oddali. Do tego zaś i protestację w grodzie Brzeskim o nieposłuszeństwie na nich zanieśli. To zaś było października 10-tego roku 1596”. F. Sielecki, *Kroniki staroruskie*, Warszawa 1987, s. 261. Archimandryta kijowski Nicefor Tur przedstawił instrukcje sejmikowe, pochodzące głównie z Rusi Koronnej, nakazujące pozbawienie godności tych duchownych, którzy nie uznają władzy patriarszej i starego kalendarza gwarantowanego prawosławnym przez króla Stefana Batorego. Ponadto instrukcje stwierdzały, że synod partykularny w Brześciu nie jest uprawniony do rozstrzygania takich spraw jak zjednoczenie Kościołów. Kwestię tę można rozstrzygnąć tylko za zgodą patriarchów i całego Kościoła wschodniego, *Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе*, cz. 1, t. 1, s. 509-517; АЗР, t. 4, nr 106, s. 145.

³⁰ АЗР, t. 4, nr 109, s. 148-149; *Уния в документах, Сборник посвящен истории Брестской церковной унии 1596 г.*, сост. В.А. Теплова, З.И. Зуева, Минск 1997, nr 33, s. 143-144; С. Горін, *Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII століть)*, Львів 2007, s. 220.

³¹ Государственный исторический музей, Москва, Цар. А15; Т.Н. Протасьева, *Первые издания московской печати в собрании Государственного Исторического музея*, Москва 1955, s. 23; А. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI I XVII wieku*, s. 117.

³² W 1602 roku Aleksandra Romanowa Sanguszko żona Janusza Zasławskiego nakazał swoim synom księżętom Zasławskim Aleksandrowi (zm. 1629), Konstantynowi (zm. 1615) i Jerzemu (zm. 1636) dbanie „о дедицтво монастыря Мелецкого”. Janusz Zasławski był ochrzczony w Cerkwi prawosławnej, a następnie przeszedł na kalwinizm. Ostatecznie w 1603 roku przyjął wyznanie rzymskokatolickie. Aleksandra Romanowa Sanguszko na początku był gorliwą prawosławną, jednakże później przyjęła arianizm, a następnie została katoliczką. Н. Яковенко, *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст.*, Київ 2002, s. 66; С. Горін, *Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII століть)*, s. 205.

był w praktyce najwyższym funkcjonującym hierarchą prawosławnym przebywającym na zachodnich terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego i Wołyniu. Egzarchę szczególnie niepokoiło przejście dwóch monasterów: w Wilnie Świętej Trójcy i w Supraślu Zwiastowania NMP. Podniesiony do rangi egzarchy patriarchalnego Nestor Kuźmicz w każdym przypadku wspierał prawosławne wspólnoty zakonne w Wilnie i Supraślu. Protopop zabłudowski bronił duchownych i świeckich przed prześladowaniami ze strony unitów i ich mecenasów. Egzarcha Nestor wystąpił wielokrotnie w obronie praw Cerkwi prawosławnej. W 4 stycznia 1609 roku przyjął w tym celu delegację bractwa wileńskiego udającą się na sejm do Warszawy, która miała domagać się potwierdzenia praw ludności prawosławnej posiadanych przed unią brzeską. Przybycie delegacji wiązało się z zaostrzeniem się konfliktów wyznaniowych w Wilnie. Zachęcony postanowieniami konstytucji sejmowej z 1607 roku archimandryta wileńskiego monasteru Św. Trójcy Samuel Sieńczyłło wraz z protopopem Bartłomiejem Zaszkwoskim i innymi duchownymi wileńskimi wspólnie opowiedzieli się przeciwko unickiemu metropolicie Hipacemu Pocijowi. Pocij, przy poparciu obecnego w Wilnie króla, usunął duchownych prawosławnych, oddając ich stanowiska popom unickim, a archimandrytą monasteru Świętej Trójcy mianował Józefa Welamina Rutskiego. Konflikt unicko-prawosławny na terenie Wilna zaostrzył się, kiedy Jozafat Kunczewicz ujawnił plan archimandryty Samuela Sieńczyłły wygnania z monasteru Świętej Trójcy Welamina Rutskiego. Po potwierdzenie praw do monasteru na sejmie w Warszawie na początku stycznia wyruszyła delegacja duchownych i mieszczan wileńskich. W skład poselstwa wileńskiego weszli: archimandryta Samuel Sieńczyłło, mnich wileński Paweł, duchowny wileńskiej cerkwi Zmartwychwstania Chrystusa Leoncjusz i hierodiakon Makary Golimont, starosta bractwa dworzanin Arnolf Wirykowski, Iwan Poroszko, Tymoteusz Repnicki, Mikołaj Woronec i Longin Karpowicz, przyszły przełożony monasteru Świętego Ducha. Pod wpływem pozyskanej od posłów wileńskich informacji o sytuacji wyznaniowej w Wilnie Nestor Kuźmicz, z racji pełnienia wówczas godności „старого православника”, „протопопа подлaskiego i patriarchalnego egzarchy metropolii kijowskiej”, wystosował 4 stycznia 1609 roku posłanie do duchowieństwa i wiernych „wiary greckiej” miasta Pińska, w którym apelował o nieuznawanie Hipacego Pocija swoim zwierzchnikiem oraz o obronę praw Cerkwi prawosławnej³³. Oficjalnie posłanie było skierowane „отцом священником собору пинского обоего и посельским”, ale w praktyce do wszystkich wyznawców prawosławia. Egzarcha ukazał mieszkańcom Pińska postawę duchowieństwa i mieszczan wileńskich i ich oddania wierze prawosławnej jako przykład do naśladowania. Wśród nich protopop Nestor wymienia «пана Лонгина Карповича». Duchowny zabłudowski pisał, że mieszczanie wileńscy w otrzymanym od Hipacego Pocija wezwaniu do uznania jego jurysdykcji zobaczyli „явное и блюзнерству великому згодное огижение (ohydzenie), от самого сатаны вырыгнутое на святое православие наше”. Nestor Kuźmicz wezwał do wystąpień przeciwko nowemu metropolicie unickiemu Hipacemu Pocijowi, którego określił jako głównego „губителя” prawosławia.

³³ Pod dokumentem znajdował się podpis: „в. м. повольный братъ Несторъ, екзарха митрополіи Кіевское, протопопъ Подляшскій, рукою своєю”. Mała pieczęć pod ochroną papierową (kustodia). Pośrodku pieczęci imię egzarcha, a dookoła napis „екзарха патріаршіи митрополіи Кіевское”. AZP, t. 4, nr 179, s. 313-314; „Вестник Юго-Западной и Западной России”, 4(1865), ks. 3, t. I, Вильна 1865. Por. A.A. Папков, *Братства: Очерк истории западно-русских православных братств*, Сергиев Посад 1900, s. 83-84; A. Mironowicz, *Nieznaný dokument dotyczący monasteru Zaśnięcia NMP w Zabłudowie*, „Rocznik Teologiczny”, 36(1994), z. 1-2, s. 12.

W posłaniu duchowny nawoływał wiernych do wsparcia w wierze duchowieństwo i mieszczan wileńskich oraz apelował do okazania pomocy poselstwu wileńskiemu w Warszawie³⁴.

W czasie obrad sejmu w 1609 roku zarzucano Hipacemu Pocijowi łamie postanowień konstytucji z 1607 roku, która zapewniała prawosławnym możliwość nieskrępowanej swobody kultu. Król powołał komisję do zbadania sprawy, a sejm przyjął konstytucję będącą w praktyce rozszerzeniem uchwał z 1607 roku³⁵.

Posłanie namiestnika zabłudowskiego spowodowało liczne wystąpienia przeciw unii na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, a zwłaszcza przeciwko metropolii Hipacemu Pocijowi w Nowogródku, Trokach i Mińsku. W działaniach antunijnych protopop Nestor Kuźmicz blisko współpracował z archimandrytą supraskim Hilarionem Massalskim³⁶.

Posłanie miało też ważne znaczenie w uformowaniu się stosunku nowych właścicieli Zabłudowa – Radziwiłłów – do prawosławia. Właściciele Zabłudowa będącymi wyznawcami kalwinizmu przychylnie odnosili się do innych konfesji. Próby narzucenia unii przez metropolitów unickich traktowali jako ingerencję w sprawy wewnętrzne ich dóbr. Pomimo że Kościół prawosławny na terenie Wielkim Księstwie Litewskim został pozbawiony statusu prawnego oraz utracił liczne cerkwie i monastera, to silna pozycja egzarchy Nestora Kuźmicza i żywa tradycja Zabłudowa jako ośrodka religijnego „wiary greckiej” pomogła w utrzymaniu jego dotychczasowego charakteru wyznaniowego. Na podstawie inwentarzy miasta można stwierdzić, że na początku XVII wieku parafia prawosławna w Zabłudowie posiadała oprócz protopopa Nestora Kuźmicza jeszcze dwóch duchownych i dwóch diakonów. Późniejszy inwentarz Zabłudowa z 1622 roku wymienia czterech duchownych: księży Romana Krzewczewskiego i Pawła oraz diakonów: Anchima i Trochima. Nieopodal cerkwi Zaśnięcia NMP przy ulicy Dwornej znajdował się prowadzony przez miejscowe duchowieństwo szpital cerkiewny (ruski)³⁷.

Nestor Kuźmicz pomagał w zalezieniu miejsca mnichom supraskim po zajęciu monasteru przez unitów. Egzarcha umożliwił archimandrycie Hilarionowi Massalskiemu pobyt w monasterze w Mielcu, a następnie w Dubnie. Z jego inicjatywy elity prawosławne zapewniły skazanemu na banicję duchownemu gwarancje bezpieczeństwa. Zważywszy na jego bliskie

³⁴ Филарет, *Обзор русской духовной литературы*, Санкт-Петербург 1857, s. 173, 236; АЗР, t. 4, nr 179, s. 67, 85, 314; А.А. Папков, *Братства, как мощная защита Православия вплоть до восстановления православной иерархии в 1620 году (1600-1620)*, „Богословский вестник”, 1898, t. 1, nr 1, s. 26-52; t. 1, nr 3, s. 335-364 (Окончание); *Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона*, Санкт-Петербург 1890-1907; Брокгауз и Евфрон, *Энциклопедический словарь*, Санкт-Петербург 2012; С.А. Венгеров, *Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наши): в 6 т.*, Санкт-Петербург 1904.

³⁵ *Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов*, t. 1: (1470–1700 гг.), s. 111. W lipcu 1609 roku większość zbuntowanych przeciw władzy metropolity duchownych z Wilna i innych miast litewskich złożyła Pocijowi przysięgę wierności. Finałem konfliktów wyznaniowych w Wilnie był nieudany zamach na Pocij 11 sierpnia 1609 roku. Po tym wydarzeniu archimandryta Sieńczyłło uznał jurysdykcję metropolity unickiego. Sieńczyłło został wkrótce z nadania Hipacego Pocij archimandrytą supraskim i zaprzestał wystąpień przeciw swemu zwierzchnikowi. Po tych wydarzeniach społeczność prawosławna w Wilnie skupiała się przy cerkwi Świętego Ducha.

³⁶ A. Mironowicz, *Hilarion Massalski, archimandryta supraski*, Białystok 2020; tenże, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*, s. 118-129.

³⁷ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск, ф. 694, оп. 2, nr 2635, к. 14v-15; nr 2641, к. 14-14v, 16.

relacje z kniazem Fiodorem Massalskim, można przypuszczać, że to Nestor Kuźmicz stał za powstaniem monasteru Wniebowstąpienia Pańskiego w Odrynkach³⁸.

Według najnowszych ustaleń pobyt delegacji wileńskiej w Zabłudowie i spotkanie z protopopem Nestorem wpłynęło na decyzję „pana Longina Karpowicza” przyjęcia stanu duchownego. W drodze powrotnej z sejmu delegacja posłów wileńskich ponownie zatrzymała się w Zabłudowie, a egzarcha patriarszy metropolii kijowskiej Nestor dokonał postrzyżyn Longina Karpowicza na mnicha. Longin Karpowicz w stanie zakonnym przyjął imię Leoncjusz³⁹. W powstałej w Cerkwi prawosławnej sytuacji jedynie kilku duchownych było w stanie dokonać poświęcenia Leoncjusza Karpowicza na duchownego i archimandrytę monasteru wileńskiego Świętego Ducha w 1610 roku. Wśród nich byli: biskup przemyski Michał Kopysteński (1591-1610), patriarszy egzarcha metropolii kijowskiej Nestor Kuźmicz, biskup lwowski Jeremi Tysarowski (1607-1641)⁴⁰, archimandryta monasteru dubieńskiego Warsonofiusz, który od 1607 roku żył w monasterze wileńskim, archimandryta kijowsko-pieczerski Elizeusz Pleteniecki i Mardariusz, metropolita mołdawski, często przebywający we Lwowie. Uwzględniając wszystkie okoliczności, można założyć, że spośród wymienionych najbardziej prawdopodobnie było wyświęcenie Leoncjusza Karpowicza przez patriarszego egzarchę Michała Kopysteńskiego na wniosek egzarchy metropolii kijowskiej, protopopa Nestora Kuźmicza. Nestor Kuźmicz już wcześniej udzielił Longinowi Karpowiczowi postrzyżyn mniszych⁴¹. Biskup przemyski Michał Kopysteński zastąpił w kierownictwie Cerkwi egzarchę patriarchy aleksandryjskiego – protosyngla Cyryla Łukarysa, który został zmuszony do opuszczenia Rzeczypospolitej. W praktyce zarząd nad Cerkwią prawosławną sprawowali władcy Gedeon Bałaban i Michał Kopysteński poprzez podległych im protopopów⁴².

Nestor Kuźmicz często przebywał w monasterze mieleckim. Wspierały go córki Aleksandry Chodkiewicz, byłej współwłaścicielki Zabłudowa i księcia Romana Sanguszko: Teodora i Aleksandra wraz z mężem księciem Januszem Zasławskim. Po śmierci Teodory w 1598 roku oraz zmianie wyznania z prawosławia na kalwinizm, a później na katolicyzm przez Aleksandrę i Janusza III Zasławskich egzarcha musiał walczyć o zachowanie prawosławnego

³⁸ A. Mironowicz, *Pustelnia świętych Antoniego i Teodozego Pieczerskich w Odrynkach*, Białystok 2011; tenże, *Pustelnia O. Archimandryty Gabriela w Odrynkach*, Odrynki 2015; tenże, *Pod opieką św. Antoniego Pieczerskiego*, Odrynki 2018.

³⁹ Л. Левшун, *Леонтий Карпович. Жизнь и творчество*, Минск 2001, s. 30, 35.

⁴⁰ Po śmierci egzarchy patriarszego Gedeona Bałabana (1607) Zygmunt III obsadził katedrę lwowską Eustachym Tysarowskim, który poprzednio zobowiązał się do przyjęcia unii, lecz po otrzymaniu nominacji pozostał przy prawosławiu i przyjął sakrę od metropolity mołdawskiego. Tysarowski, po objęciu katedry 22 stycznia 1608 r., wydał posłanie wzywające wiernych do obrony praw i przywilejów Kościoła prawosławnego, otrzymanych od patriarchów i królów polskich. Biskup lwowski, wbrew oczekiwaniom monarchy, zapewniał w posłaniu o swojej wierności patriarsze konstantynopolańskiemu. „Вестник Западной России”, Вильно 1867, t. 3, ks. 9, s. 37-42. W 1612 r. Hipacy Pocię, wobec energicznej postawy biskupa prawosławnego, zdecydował się mianować Welamina Rutskiego na swego koadiutóra w Haliczu. To posunięcie naruszało konstytucję sejmową z 1607 r. i wywołało liczne protesty duchowieństwa i świeckich Cerkwi prawosławnej. Центральный Государственный Исторический Архив России, Петербург, ф. 823. оп. 3, nr 123, k. 1-3; АЗР, т. 4, s. 429. Podobny spór powstał o katedrę przemyską po śmierci w 1610 r. biskupa prawosławnego Michała Kopysteńskiego. Katedrę przemyską król obsadził Atanazym Krupeckim, którego wyświęcił metropolita unicki. Równocześnie strona prawosławna wysunęła swego kandydata Jana Chłopeckiego-Szyszkę. K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska*, s. 402-403; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 75-76.

⁴¹ Л. Левшун, *Леонтий Карпович. Жизнь и творчество*, s. 35-36.

⁴² A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 66, przyp. 32.

charakteru ośrodka. Aleksandra Sanguszko i Janusz III Zaslowski⁴³, zanim zmienili wyznanie, byli gorliwymi prawosławnymi, ktitorami licznych cerkwi i monasterów⁴⁴. Po śmierci Aleksandry, jego druga żona, gorliwa kalwinistka Marianna Leszczyńska, również wraz z mężem prowadziła politykę tolerancyjną wobec prawosławia. Do końca życia książę Janusz Zaslowski w Mielcach bronił dawnych współwyznawców. Na jego postawę, tak jak na postawę Radziwiłłów w Zabłudowie, ogromny wpływ miał egzarcha Nestor. Nic też dziwnego, że Nestor Kuźmicz na stanowisku ihumena mieleckiego pozostawał aż do śmierci w 1618 roku⁴⁵. Śmierć protopopa zabłudowskiego znacznie osłabiła pozycję Kościoła prawosławnego i przyspieszyła proces przechodzenia parafii prawosławnych na unię na Podlasiu, Wołyniu i Grodzieńszczyźnie.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział na Wawelu, Zbiory Sanguszków, t. 1, nr 75.
 Государственный исторический музей, Москва (Państwowe Muzeum Historyczne w Moskwie), Цар. А15.
 Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск (Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku), f. 694, op. 2, nr 2635; nr 2641.
 Центральний державний історичний архів України, м. Львів (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne we Lwowie), f. 9, op. 1, spr. 46.
 Центральний державний історичний архів України, м. Київ (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie), f. 25, op. 1, spr. 8, ark. 149-149 v.

Źródła drukowane

- Broniewski M., *Apokrysis abo odpowiedź na książki o synodzie brzeskim 1596*, wyd. J. Długosz, J. Byliński, Wrocław 1994.
 Broniewski M., *Ekthesis albo krótkie zebranie spraw, które działy się na partykularnym tj. pomiasnym synodzie w Brześciu Litewskim*, oprac. J. Byliński, J. Długosz, Wrocław 1995.
Dokumenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600), red. A.G. Welykuj, „Romae” 1970.
Ekthesis albo krótkie zebranie spraw, które działy się na partykularnym tj. pomiasnym synodzie w Brześciu Litewskim, Kraków 1597.
Ekthesis abo krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest pomiasnym Synodzie w Brześciu Litewskim, w: *Материалы, для истории церковной унии в юго-западной России, собранные А. Поповым*, Москва 1879, s. 334-340, 357-358.
 Harasimowicz M., *Annales Ecclesiae Ruthenae*, Lwow 1862.
Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis, red. W. Milkowicz, t. 1, Leopoli 1895.
 Pocij H., *Antirresis abo apologija przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytnej Rusi religiję greckiej przeciw książkom o synodzie brzeskim napisanym w Roku Pańskim 1597*, oprac. J. Byliński, J. Długosz, Wrocław 1997.
 Skarga P., *Synod brzeski i jego obrona*, Kraków 1997.

⁴³ Janusz III Zaslowski (zm. 1629 r.), książę, wojewoda podlaski (1591-1604), wołyński (1604-1629), starosta żytomierski (1598-1609).

⁴⁴ Złota księga szlachty polskiej, R. IX, Poznań 1887, s. 286-287.

⁴⁵ Archiwum Państwowe w Krakowie Zbiory Sanguszków, nr 75, t. 1, s. 13; С. Горін, *Монастири Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII століть)*, s. 220.

- Акты относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею*, t. 4, Санкт-Петербург 1853.
- Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе: Акты, относящиеся к истории церкви в Юго-Западной России*, cz. 1, t. 1, Киев 1859; cz. 1, t. 10, Киев 1904.
- „Вестник Западной России”, Вильно 1867, t. 3, ks. 9.
- „Вестник Юго-Западной и Западной России”, Вильна 1865, R. IV, ks. 3, t. 1.
- Зубрицкий Д.И., *Летопись Львовскаго Ставропигиальнаго братства по древним документам составленная*, „Журнал Министерства народного просвещения”, 1849, t. 62.
- Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов*, t. 1: (1470-1700 гг.), Санкт-Петербург 1897.
- Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, выс. учрежд. при киевском военном, подольском и волынском генерал-губернаторе*, t. 3, dz. 1, Киев 1852.
- „Русская Историческая Библиотека”, Памятники полемической литературы в Западной Руси, Санкт-Петербург 1903, t. 19, *Примѣчанія*.
- Уния в документах. Сборник посвящен истории Брестской церковной унии 1596 г.*, сост. В.А. Теплова, З.И. Зуева, Минск 1997.

Literatura

- Bieńkowski L., *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI-XVIII w.*, w: *Kościół w Polsce. Studia nad historią Kościoła Katolickiego w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, cz. 2, Kraków 1969, s. 801-802.
- Chodyncki K., *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370-1632*, Warszawa 1934.
- Kempa T., *Książę Konstanty Ostrogski, wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej*, Toruń 1997.
- Lewicki K., *Książę Konstanty Ostrogski a unia brzeska*, Lwów 1933.
- Likowski E., *Unia brzeska*, Poznań 1889.
- Martynowicz A., *The role of the local councils in the life of the Orthodox Church in Polish-Lithuanian Commonwealth until the end of the XVIIth century*, „Orthodoxi Evropi”. *Studia do dziejów Kościoła prawosławnego w Europie Wschodniej*, 2021, t. 4, s. 61-62.
- Mironowicz A., *Hilarion Massalski, archimandryta supraski*, Białystok 2020.
- Mironowicz A., *Kościół prawosławny w dawnej Rzeczypospolitej*, Białystok 2001.
- Mironowicz A., *Nieznaný dokument dotyczący monasteru Zaśnięcia NMP w Zabłudowie*, „Rocznik Teologiczny”, 36/1994, z. 1-2, s. 12-28.
- Mironowicz A., *Orthodoxy and Uniatism at the End of Sixteenth Century and during the Seventeenth Century in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, w: *Lithuania and Ruthenia. Studies of a Trans-cultural Communication Zone (15th-18th Centuries)*, red. S. Rohdewald, D. Frick, S. Wiederkehr, Harrassowitz Verlag–Wiesbaden 2007, s. 190-209.
- Mironowicz A., *Pod opieką św. Antoniego Pieczerskiego*, Odryunki 2018.
- Mironowicz A., *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*, Białystok 1991.
- Mironowicz A., *Pustelnia O. Archimandryty Gabriela w Odrynkach*, Odryunki 2015; wyd. 2, Odryunki 2015.
- Mironowicz A., *Pustelnia świętych Antoniego i Teodozego Pieczerskich*, Odryunki 2011.
- Mironowicz A., *Uniatyzm, Униатство, Uniatism, Εκκλησιαστικές Ουνίες*, Białystok 2018.
- Брокгауз и Евфрон, *Энциклопедический словарь*, Санкт-Петербург 2012.
- Венгеров С.А., *Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наши): в 6 т.*, Санкт-Петербург 1904.

- Горін С., *Монастирі Західної Волині (друга половина XV - перша половина XVII століть)*, Львів 2007.
- Грушевський М.С., *Історія України-Руси*, т. 5, Львів 1905.
- Дмитриев М.В., *Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595-1596 гг.*, Москва 2003.
- Жукович П.Н., *Брестский соборъ 1591 года (по новооткрытой грамотѣ, содержащей дѣянія его)*, „Известия отдѣления русскаго языка и словесности Императорской Академии наук”, 1907, т. 12, кс. 2, с. 70-71.
- Жукович П.Н., *Сеймовая борьба православного западно-русского дворянства с церковной унией до 1609 года*, Санкт-Петербург 1901.
- Левшун Л., *Леонтий Карпович. Жизнь и творчество*, Минск 2001.
- Лукашова С.С., «Мы, нижей подписанные...» *Львовский синод 1595 г. в истории Брестской унии*, Москва 2001, „Славянский альманах” за 2000 г.
- Макарий (Булгаков), митр., *История Русской Церкви*, т. 9, кс. 4, Санкт-Петербург 1879.
- Миронович А., *Церковные унии в Беларуси, Литве, Украине и Польше и их последствия*, Белосток 2020.
- Немировский Е.Л., *Начало книгопечатания на Украине. Иван Фѣдоров*, Москва 1974.
- Николай (Далматов), *Супрасльскій архимандрит княз Мосальски*, „Литовские Епархиальные Ведомости”, 1897, пг 2, с. 11-18.
- Папков А.А., *Братства: Очерк истории западно-русских православных братств*, Сергиев Посад 1900.
- Папков А.А., *Братства, как мощная защита Православия вплоть до восстановления православной иерархии в 1620 году (1600-1620)*, „Богословский вестник”, 1898, т. 1, пг 1, с. 26-52; т. 1, пг 3, с. 335-364.
- Покровский А.И., *О соборах Юго-Западной Руси XV-XVII веков*, „Богословский вестник”, 15/1906, cz. 3, пг 9, с. 137-141.
- Протасьева Т.Н., *Первые издания московской печати в собрании Государственного Исторического музея*, Москва 1955.
- Филарет, *Обзор русской духовной литературы*, Санкт-Петербург 1857.
- Флоря Б.Н., *Брестские синоды и Брестская уния*, в: *Славяне и их соседи*, вып. 3: *Католицизм и православие в средние века. К XVIII Международному конгрессу византинистов*, Москва 1991, с. 69-73.
- Шереметев С.Д., *Труды по истории Смутного времени*, оргас. М.Д. Ковалева, А.В. Топычканов, С.Ю. Шокарев, Москва 2015.
- Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона*, Санкт-Петербург 1890-1907.
- Яковенко Н., *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст.*, Київ 2002.